

ТРАДИЦІЙНИЙ ОБРАЗ МИТЦЯ В ЛІРИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ

У статті розглянуто традиційний образ митця у творчості українських дисидентів І. Калинця, М. Руденка, І. Калинця та В. Стуса в контексті їхніх світоглядних параметрів.

Ключові слова: *традиційний образ, образ-символ, поет-борець, поет-месія, поет-правдолюбець, поет-пророк, антипоет.*

В статье рассмотрено традиционный образ поэта в творчестве украинских писателей И.Калинца, Н.Руденка, И.Свитлычного и В.Стуса в контексте их мировоззренческих параметров.

Ключевые слова: *традиционный образ, образ-символ, поэт-борец, поэт-мессия, поэт-правдолюбец, поэт-пророк, антипоэт.*

In the article there is considered the traditional image of an artist in creative works of Ukrainian dissidents I. Kalinec, M. Rudenko, and V. Stus within the context of their ideological parameters.

Key words: *traditional image, image-symbol, poet-fighter, poet-messiah, poet - truthlover, poet-prophet, antipoet.*

Питання типології інтертекстуальних зв'язків стосується й традиційних моделей - сюжетів, мотивів, образів: "Традиційні сюжети, мотиви та образи в їх багатовіковому та багатонаціональному функціонуванні - явище модельне для теорії та історії світової літератури. На їхньому матеріалі можна - і доцільно - розглядати чи не всі літературознавчі процеси" [4, с. 59]. Як зазначила Наталія Науменко, "ще наприкінці XIX століття в українській літературі особливої ваги набув образ митця - музиканта, поета, художника; особливо ж він розвинувся у письменстві 60-х років XX століття [7, с. 167]. Традиційний, узагальнений образ митця виокремлюється на тлі суспільно-історичних та філософсько-психологічних факторів його функціонування. На теренах Російської імперії в різних її варіантах (царська Росія, радянська імперія), зокрема в Україні, виник узагальнений образ митця як пророка, борця, месії. Так, традиційний образ поета-правдолюбця простежується в Б.-І. Антонича (вірші "Три перстені", "Ротації"), П. Грабовського (вірш "Я не співець чудовної природи..."), М. Зерова (цикл поезій "Ars poetica"), Р. Іваничука (повість "Шрами на скалі"), Ліни Костенко (вірші "Доля", "Заворожи мені, волхве!", "Умирають майстри", "Страшні слова, коли вони мовчать...", "Ти знов прийшла, моя печальна музо", "Поезія згубила камертон", "І тільки злість буває геніальна", роман у віршах "Маруся Чурай"), Т. Осьмачки (поема "Поет"), В. Симоненка (вірші "Муза і редиска", "Поет", "Толока", поема "Казка про Дурила"), Лесі Українки (вірш "Слово, чому ти не твердая криця...", поема "Давня казка"), І. Франка (вірш "Декадент") та ін. До цього спонукали

історичні та соціальні умови, у яких митцям випадало творити. На відміну від західної поезії, призначення якої вбачалося в естетичному наснаженні й одухотворенні реципієнта, поезія в Україні покликана була просвіщати народ, виховувати його, пробуджувати й вести за собою. У трактаті "Захист поезії" П. Б. Шеллі так бачить призначення поета: "Поет - це соловей, який співає в темряві, щоб солодкими звуками розвіяти свою самотність; його слухачі нагадують людей, заморожених мелодією незримого музиканта, вони схвильовані й розчулені, самі не знаючи чому" [8, с. 5]. Доля й місія українського поета зовсім інші. Роль і призначення української поезії переконливо й вичерпно охарактеризував М. Царинник. "Історичні умови, в яких творилася українська поезія, призвели до того, що вона часто брала на себе функції, які в інших національних літературах належали журналістиці й публіцистиці. Тобто поезія визначалася тим, що брала на себе єдине і найпочесніше завдання в "служінні" народові, боротьбі проти соціального та національного гніту" [15, с. 19]. Характеризуючи обставини життя поетів при тоталітаризмі, він констатував: "Поет у нас, як правило, або репресований, як Плужник, або - змарнований, як Тичина" [11, с. 478]. Починаючи від Т.Шевченка ("Караюсь, мучуся...але не каюсь!..") і до В. Стуса ("Якби було легше жити, я б віршів не писав...") - всі поети мусили прийняти на себе хрест боротьби й жертвності, бунтаря і праведника, якщо бажали прислужитися своєму народові, Україні.

Накреслюється традиційний образ поета-борця за вільне слово правди й у дисидентській творчості. Мета статті полягає в дослідженні збірного образу митця у творчості українських дисидентів. У роботі розглянемо традиційний образ поета й антипоета у творчому доробку І. Калинця, М. Руденка, І. Світличного, В. Стуса в контексті їхніх світоглядних параметрів. Так, збірний образ поета-правдолюбця й мислителя наскрізно проходить крізь поетичний набуток І. Світличного, що знайшов своє вираження через поетичну полеміку дисидента з поетами-попередниками (П. Тичиною, М. Рильським, М. Бажаном), в якій митець наголошує на справжній поезії, що виходила з-під пера І. Калинця, В. Стуса, М. Вінграновського, Л. Костенко (вірші "Поезія", "Смертники", "Голови", "Парнас", "Син гармонії", "Тріюлет", "Сонет", "Верлібр", "Моїй сучасниці, Поезії...", "Класичний вірш", "Життя коротке, а мистецтво вічне", "В. Стусові", "В. Симоненкові", "Є. Сверстюкові", "Я -дисидент", поема "Архімед", цикл "Варіації на виспівані теми", зокрема вірші "Поезія - передусім, понад усе", "Цветаєвій", "Ars poetica"). І. Світличний впевнений, що гострою і злободенною, вільною від будь-яких політично ангажованих нашарувань має бути справжня поезія, а відтак справжній митець мусить оспівувати лише правду життя і його красу. Тобто традиційний образ поета-борця, поета-сподвижника, незламного і правдивого, є наскрізним у поетичній творчості І. Світличного.

Традиційний образ митця-правдолюбця, митця-сподвижника, митця-месії вимальовується й у творчості В. Стуса. Зокрема у вірші "Поет - мов дзвін, акумулятор тиші..." поета визначено як месію, страстотерпця, пророка, що готовий до "самоофіри й самовоскресіння" [14, с. 150]. У вірші

"Найгеніальніший хробак..." В. Стус, накреслюючи дорогу поета, пророкує йому ганебну долю, однак визначає програму його життя двома словами - "боротьба" і "Україна": *"Найгеніальніший хробак / (обпатрані лопочуть крила?). / Ім'я поета - боротьба / Ім'я поета - Україна"* [13, с. 58]. Ці декларативні зізнання В. Стуса аналогічні за змістом твердженням М. Руденка, який також однозначно відмежовує правду від усякого роду брехні: *"Я слухав Землю. І тому кажу: / Добро і Зло отак переплелися, / Що ні боги, ні душознавці лисі / Між них не здатні визначить межу. // Не вір - мовляв, існує той секрет, / Що зводить все до одного закону. / Лиш Сонце й Землю слухати до скону - / Твоє святе покликання, поет!"* [9, с. 262].

Узагальнений образ поета-правдолюбця накреслюється й у інших віршах М. Руденка ("Мій Пегас", "Читачам поезії", "Як стати поетом", "Поезія - не жарт", "Три народження поета", "Плакало слово", "Безсмертя нації - у слові...", "Смерть Аполлінера", "Сонцепоклонник", "Слово"), де автор пропагує силу й вагу правдивого і розумного слова, а відтак неоціненне значення для нації та й усієї землі народження і утвердження справжнього митця: *"Можливо, це найбільший із секретів, / Земних віків глибока таїна: / Добродій Бог вселяється в поетів, / У можновладців - темний сатана"* [9, с. 239]. Традиційний образ святого й всесильного поета-рятівника Слова, що "до його грудей горнулося, мов лісове зайчатко", постає перед читачем і у вірші "Поет" М. Руденка.

Традиційний образ поета-страстотерпця, що мусить витримати екзекуцію п'яної тупої юрми; ганьбу й знущання, жандармські штурхани, "промови-шпіцрутени" підніжків, які торгують честю й совістю, як пиріжками, виведено також у віршах "Будь мудра, музо. Не кажи, що хрест...", "Вік би не бачити й не чуть...", "Куди мене ти, слово, завело?", "Рідній не треба крові...", "Скажи ім'я своє, поете...", "Прощаю вас, лихі кати мої..." В. Стуса. Причому єдиним злочином співця перед сильними світу цього, наголошує В. Стус, є його спів: *"Ви вбивці, ви ненатлі нелюди / спередвіків, / а ми припізнені аеди, / наш злочин - спів"* ("Прощаю вас лихі кати мої...") [1, с. 94].

Образ креативного митця-правдолюбця простежується й у ряді творів І. Калинця. Наприклад, у поетичній збірці "Реалії" І. Калинець називає поіменно справжніх поетів України, яким випала найвища нагорода країни поза бажанням влади: *"не вір газетам // сьогорічня / Шевченківська нагорода / поза всякими сумнівами // випала // Чорноволові і Дзюбі / Стасів і Шабатурі / Сверстюку і Стусові / Світличному і Чубаєві"* [5, с. 335]. "Кандидатами у безсмертя" [5, с. 556] називає таких поетів І. Калинець у іншому своєму творі.

Генезу традиційного матеріалу (міфо-фольклорна, літературна, міжмистецька та історично-легендарна традиції) інколи важко з'ясувати [1, с. 164]. Однак є підстави вважати, що прообразом митця-страстотерпця, митця-месії, митця-пророка, митця-сподвижника, поведиря й натхненника в українській літературі є Т. Шевченко та Г. Сковорода. Одним із перших в українській літературі до образу Т. Шевченка звертався І. Франко в поезіях "Шевченко і поклонники", "В ХХІІІ-ті роковини Тараса Шевченка", "Могила Тарасова", "В двадцять п'яті роковини Тараса Григоровича Шевченка". Образ Т. Шевченка змальовано й у творчості Лесі Українки ("На роковини

Шевченка"), А. Малишка ("Тарас у кирилломефодіївців", "Пам'ятник Тарасові", "На горі Чернечій", "Росло мале собі...", "З веселих сіл і селищ давніх..."), Б. Лепкого (цикл "Шевченко"), В. Симоненка ("Монархи", "Голока", "Прирученим патріотам"), І. Драча ("Смерть Шевченка (Симфонія)", "Тарасова верба над Тихим океаном", "Сходи у майстерні Шевченка в Академії мистецтв (Сонет)", "Виклик"), Ліни Костенко ("Заворожи мені, волхве!", "Княжа гора", "Кобзар співав в пустелі Косаралу...", "Повернення Шевченка") та багатьох інших українських поетів.

Образ Т. Шевченка, подвижницьку долю якого повторили дисиденти, простежується й у їхній творчості. Так, у ліриці І. Калинця образ Шевченка постає традиційним образом-символом залізного стовпа, що, подібно до дитячих уявлень самого Т. Шевченка, підпирає небо української поезії ("Залізні стовпи"). А в іншому творі І. Калинець заангажує образ Т. Шевченка як символ вільного слова, слова-протесту, слова-зброї: *"Наша пісня протесту / Шевченко /Вчора/Сьогодні /Завтра"* [5, с. 335].

У М. Руденка цей образ змальовано в поезіях "Сідай, Тарасе. В нас єдина мати...", "Гукає челядь, до комфорту ласа...", де поет підкреслює спорідненість долі усіх чесних творчих людей в Україні з Кобзаревою. На цих своїх переконаннях М. Руденко наголошує і в поетичній сповіді "Знов довелося пізнавати...", де констатує факт не лише творчого наступництва, але й повторюваності ситуації, коли свої думки й болі поетам нового покоління доводиться знову ховати за халяву вже не солдатського, а зеківського чобота. І відповідно до ситуації прочитуються ремінісценції з Шевченкового "Караюсь, мучуся ...але не каюсь!" у Руденковому вірші "Лютневого вітру дотики...": *"Коли б це давалось на згоду нам, / Я вибрав би долю ясну: /І ламаним бути, /І проданим, /Аби провістити весну"* [9, с. 222]. А Шевченковим "І буде син, і буде мати, і будуть люди на землі" поет впевнено закінчує свій вірш "Сини, пробачте". Прикметним є те, що подібними за семантичним наповненням та ремінісцентними натяками звучать ці життєствердні думки й у поезії І. Калинця: *"Але чому у час розімкнутих оков / взялася цвітом зрубана тернина, / простуючись з-під кутих підошов? // Все знов почнеться з Матері і Сина"* [6, с. 64].

Накреслюється образ великого Кобзаря й у низці поезій І. Світличного: "Чернець", "Сакля", "Сонет вдячності". Однак найрельєфніше проступає образ Т. Шевченка як незламного патріота-борця, патріота-страдника у вірші "Люблю вітчизну..." І. Світличного. Особливо підкреслюється мужність і незламність Шевченкового характеру як його життєвого кредо, що його він дотримувався все своє життя, у рядках: *"Ношу тягар пекучих правд, /Ганьбу Вітчизни /Не на показ, не на парад / Патріотизму. / За те, що був я в неї син, /Мене карали, /І я любов свою носив / Поза Арали. / Я знав: ся чаща не мине, / Та доля в мене / Жорстока, вибравши мене - / Благословенна. / Кажу до побратимів я: / -Всього ще буде. / Та чисте збережіть ім'я: / Ми - люди! люди!"* [12, с. 48]. Шевченкове "О, люди, люди небораки..." також імпліцитно прочитується в цих рядках.

Про вплив Т. Шевченка на В. Стуса багато написано в літературознавстві,

у тому числі й у наших попередніх дослідженнях [3], проте Т. Шевченко ввійшов у творчість В. Стуса не лише численними інтертекстуальними вкрапленнями, розсипаними в Стусових поезіях у вигляді різного роду цитацій, ремінісценцій, аллюзій. Наявний образ Шевченка й ліриці В. Стуса ("Шевченко. Дорога до Орська", "І під ногами колючки...", "Тарас на засланні", "Тюрма, де з віку гниль і цвіль...", "Самого спогаду на дні, як зірка у криниці..."), де Т. Шевченко є образом-символом високості та незламності духу людського перед будь-якими випробуваннями.

Не лише Шевченків образ, Кобзарєва духовна наснаженість, але й його полум'яне слово було прикладом творчого наступництва дисидентів. Отже, потужний духовний заряд поетичного слова, оригінальність художнього мислення, високий інтелектуальний рівень, беззастережна відданість рідній землі, високе почуття людської й національної гідності - це ті точки, які єднали поетів-дисидентів з Т. Шевченком, образ якого так рельєфно проступає в їхньому творчому набутку, а відтак Шевченків образ і Кобзарєві традиції, переходячи від покоління до покоління українських митців, є безперервними в нашій літературі й культурі загалом.

Не менш заангажованим і цікавим в українській культурі є образ Г. Сковороди. Змальовано, наприклад, цей образ у творчості Ліни Костенко ("Ой ні, ще рано думати про все"), І. Драча ("Лист Михайла Ковалівського до Сковороди", цикл віршів "Сковородіана" (низка віріацій і переспівів), до якого ввійшли вірші "Весняна пісня Григорія Варсави Сковороди (3 листа до Ковалинського)", "Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди", "Сердечна печера Григорія Варсави Сковороди ("Сад божественних пісень". Пісня 8)", "Час ("Сад божественних пісень". Пісня 23)" та в багатьох інших творах українських майстрів слова. Не обминули своєю увагою образ українського філософа й поети-дисиденти. Так, І. Світличний у сонеті "Анти-Сковорода" протиставляє великій мудрості і простоті буття філософа, основне життєве кредо якого викладене у фразі, взятій поетом за мотто ("Ничего я не желатель, / Кроме хлеба и воды" [11, с. 107]), безглуздо жорстокій і тупій радянській владі. В. Стус у віршах "Дума Сковороди", "Голос Сковороди", "Сковорода. Хвилеві трени", "Вступ до поеми "Сковорода" також накреслює образ Г. Сковороди як образ-символ глибокої мудрості. І. Калинець у поетичному циклі "Символи Сковороди" та в поезіях "Сковорода. Вінок сонетів" намагається розкрити образ українського філософа через локальні символи, що притаманні сквородинським ідеям. Порівнює сквородинські ідеї із силою, "що землю в долонях тримає" [9, с. 364] й М. Руденко у вірші "День, який людство не забуде". "Богові Тараса і Сковороди" поклоняється поет-мислитель, підтверджуючи тим самим свою готовність повторити їхню долю, пройшовши правдивими шляхами життя. Отже, образ Г. Сковороди в поезії дисидентів виступає як традиційний образ-символ духовної сили й мудрості, за яку треба міцно триматися, щоб продовжити дні людства на землі.

Чітко накреслюється на поетичному полі дисидентів і традиційний образ антипоета, тобто продажного поета-підспівувача. Таким антиподом поета-правдолюбця і борця є образ продажного митця у віршах "Еволюція поета",

"Співцям - критикам Сталіна", "Великий Сталін вмер зарано...", "Декларація поета і громадянина", "Доба іде. Доба не жде" В. Стуса де поет із притаманним йому максималізмом викриває продажність і облудність лжепоетів, що "не гідні "автодафе благословення", тобто не гідні такої честі, аби бути спаленими на вогні, як інакомислячі, непокірні, єретики [2, с. 44]. Іншими словами, як правило, вони "замалі для власного розп'яття" (В. Стус). Про таких антиподів справжнім митцям пише й І. Калинець у тринадцятому вірші збірки "Верлібровий вирок", де називає їх флюгерними півниками, що влаштовують *"флюгерні півнячі / бої / за вищу вежочку"* [5, с. 307].

Інший різновид негативного митця, породженого тоталітарною владою, - поета-цензора - зображає І. Калинець у вірші "Пропонування 13", оскільки в тоталітарній країні поети, на жаль, частіше мусять міркувати не "над цезурою, а над цензурою". А справжній поет, на думку І. Калинця, творить поезію, яку в тоталітарній державі проти нього використовують як "донос на поета" (за основу обвинувального вироку для більшості поетів-дисидентів влада брала їхню творчість): *"коли ти не є / доносом / на поета // то що тоді ти / поезіє ? "* [5, с. 312]. Гострою критикою проти такого ж "запрограмованого" поета, як і проти штучно створених, тобто імітованих природних об'єктів, струменить вірш "Все розміряно та розписано..." М. Руденка.

Отже, традиційний образ поета у творчості українських дисидентів - це образ-символ борця, добротворця, сподвижника, страстотерпця, пророка, натхненника, поводиря, трибуна, хоч вони й усвідомлювали, що справжнє покликання поета працювати для культури, а не боротися з владою чи догоджати їй. Таку думку, наприклад, висловив В. Стус у своїх листах: "Одержав дуже приємного листа од Віри Вовк із Бразилії - вислала гарні відбитки двох композицій Ю. Соловія, відомого українського художника, що мешкає в Нью-Йорку. Там уся громада поетична міста - Віра, Тарнавський, Килина, Андіївська, Бойчук, Рубчак, Васильківська. Усі вони аполітичні митці, творять мистецтво, а не годять політикам" [10, с. 148].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будний В. В., Ільницький М. М. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. - 430 с.
2. Віват Г. І. Поетика символічно образу в творчості Василя Стуса / ВіватГаннаІванівна// Дис. ... канд. філ. наук: 10. 01. 01. -Одеса, 2005. - 177 с.
3. **Віват Г. І.** Лірика дисидентів в інтертекстуальному полі множинності: монографія / Віват Г. І., Одеса: ВМВ, 2010. - 368 с.
4. Волков А. Р. Теорія традиційних сюжетів та образів // Традиційні сюжети та образи: Дослідження. - Чернівці, Місто, 2004. - С. 59-97.
5. Калинець І. Зібрання творів у 2-х томах. Т. 1. Пробуджена муза. - К.: Факт, 2004.-417 с.
6. Калинець І. Зібрання творів у 2-х томах. Т. 2. Невольнича муза. - К.: Факт, 2004.-417

7. Науменко Н. В. Феномен сучасної української поезії - віршована новела / Наталія Науменко // Історико-літературний журнал. Одеський нац. Університет ім. І.І. Мечникова - 2007. - №14. - С. 164-174.
8. Павличко С. Поезія Персі Біші Шеллі // Персі Біші Шеллі. Поезії. - К.: Дніпро, 1987. -С. 5-30.
9. Руденко М. Д. Вибране. Вірші та поеми (1936 - 2002) / Упорядкування, передмова і післямова Талалая Л. М - К.: Дніпро, 2004. - 800 с.
10. Стус В. С. Лист до батьків від 13-17.06.1975 // Василь Стус. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т. 6 (додатковий), кн. 1. - Львів: Вид. спілка "Просвіта", 1997. - С. 147-154.
11. Сверстюк Є. Василь Стус // На святі надій. - К.: Наша віра, 1999. -С. 467-490.
12. Світличний І. О. У мене тільки слово. - Харків: Фоліо, 1994. - 431 с.
13. Стус В.С. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.1: кн.2. - Львів: Вид. спілка "Просвіта", 1994. - 302 с.
14. Стус В.С. Твори у чотирьох томах шести книгах. Т.3: кн.2. - Львів: Вид. спілка "Просвіта", 1999. - 496 с.
15. Царинник М. Повернення Орфея. // Василь Стус. Свіча в свічаді. - Сучасність, 1977. - С. 7-20.